

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVII. évfolyam.

Szeptember—Október.

5. füzet.

Simén Domokos.

(1836—1878.)

Írta: Vári Albert.

(Vége).

Egy másik kiváló tanítványa így jellemzi tanári működését: «Mindig ambicionált, hivatásunk magaslatára kívánt emelni s megkívánta tőlünk, hogy ha egymás közt vagy önképző körünkben felmerült tárgyakról vitatkozunk, azt vele közöljük és hozzá bármikor bátran járjunk be, mert őt nagyon érdekli, hogy az ő tanítványai egymás között milyen belső életet élnek. Ha valamely vitakérdésünket nem tudtuk eldönteni, mindenik párt egy emberét hozzá küldtük s nála vitánk lefolyását röviden megismételve, véleményt kértünk. Sokszor megadta a döntést azonnal, máskor bevallotta, hogy ennek utána kell néznie. Mindig lelkesedéssel beszélt s rendkívül örvendett, mikor egy-egy fogós kérdéssel álltunk elé, mert — a mint mondá — az az igazi tanulás útja». ¹

Ugy látszik, hogy az új helyzettel járó újabb tanulmányok, a lelkész-tanári állás kettős kötelességei teljesen lefoglalták a Simén idejét és erejét. Életének ez a korszaka (1866—69) a legterméketlenebb irodalmi művekben. A fentemlített zsinati egyh. beszéden kívül nem is jelent meg tőle egyéb ez idő alatt, mint egy Channingtól fordított iktató beszéd, melynek címe: «Az unitárius keresztény vallás». ² Ő maga érezte legjobban helyzete nehéz-

¹ Kisgyörgy Sándor vargyasi esperesnek 1912. márc. 26-án kelt eredeti leveléből.

² Ker. Magv. IV. k.

ségeit s neki fájhatott leginkább ez a terméketlenség. Ugy segített a dolgon, hogy 1869-ben lemondott a lelkészi állásról, hogy teljesen a tanári és írói tevékenységnek szentelhesse életét. Ez az év új korszakot jelent a Simén életében. Kezdetét jelenti egy magas fokon járó, széles körre kiterjedő irodalmi munkásságnak, amely bár gyorsan véget ért, de elég volt arra, hogy nevét kitörülhetetlenül beírja az unitárius egyház és az unitárius vallásos eszmék történetébe. A mint kortársai mondják, állandóan munkában volt. Szobájában három íróasztal és egy gyaluló pad volt elhelyezve. A három íróasztalon tanulmányainak megfelelően bibliai, történelmi és dogmatikai művek elhelyezve. Egy tárggyal nem szeretett sokáig foglalkozni. Amikor az egyikben fáradtságot érzett; akkor fogott a másikhoz. És ha kimerült a szellemi munkában, akkor a gyaluló padon kézi munkával élénkítette idegeit. Így keletkeztek azok a világos bibliai tanulmányok, teológiai művek, vitairatok, melyek a Simén nevét egyházunk körén kívül is ismertté és tiszteltté tették.

Már 1869 végén mint kiváló exegeta és hatalmas vitatkozó tehetség tűnik fel. Ugyanis *Zombori Gedő* meggyasói ref. lelkész egy, kötet egyházi beszédet bocsátott nyilvánosságra «Korszerű egyh. beszédek» cím alatt. Elvi álláspontja az volt, hogy a lelkésznek az egyházi hitcikkeket változatlanul kell tanítani.¹ Ezen az alapon állva írta egyházi beszédeit s azokban különösen a szentháromság titkát igyekezett magyarázni. Bármikor lehettek volna azok «korszerűek», de most nem voltak azok. Éppen most voltak terjedőben nálunk a modern teológiai eszmék, a melyek mind nagyobb tért hódítottak maguknak. Ez évben indul meg Ballagi Mór és Kovács Albert szerkesztésében az új irányzatnak jeles képviselője gyanánt a «Prot. Tud. Szemle». Ennek első lapján hirdeti Kovács Albert, hogy «a teológiának mindig összhangzásban kell állani a többi tudományok megállapított, általánosan elismert és tudományosan igazolt vívmányaival». A Zombori Gedő beszédei semmiképpen sem találtak ebbe a

¹ Prot. Tud. Szemle. 1869. évf., 344 l.

szabad légkörbe. Ezt érezték és látták hitfelei is. Ezért *Szeremlei Sámuel* akkor bihardiószegei, későbben hódmezővásárhelyi ref. lelkész «Az egyházi hitcikkek és az igehirdetés» cím alatt¹ majd pedig «A vallás lényege és az egyházi háromsági dogma» címen² fejti ki Zomborival szemben a korszerű álláspontot, illetve irányzatot. Megbotránkozva kérdi, hogy ha a Zombori álláspontján állunk, akkor «mi különbség van köztünk és róm. kath. testvéreink között?» «Micsoda sötét szózat ez: Allítsátok fel a holtakat, hogy gondolkozzanak és harcoljanak azok mihelyettünk!»³ Sőt tovább menve így szólott: «Újólág nyilvánítom abbéli meggyőződésemet, hogy az egyházi háromsági hitnézetet sem Jézus Krisztus, sem az új testamentomi irók nem tanították».⁴

Beleszólott ebbe a vitába Simén is. Neki mint unitárius teologusnak ilyen közhangulat mellett könnyű lett volna a feladata. Sikere már előre biztosítva volt Zomborival szemben. De ő nem vágyott ez olcsó dicsőségre. «Észrevételek Zombori Gedő ur egyh. beszédeire» cím alatt szólott a kérdéshez.⁵ Ez igénytelen cím alatt egy nagyszabásu tanulmányt bocsát nyilvánosságra a szentháromságról, amelyben exegetikai és történelmi magyarázatát adja azoknak a bibliai helyeknek, melyekkel a szentháromságot támogatni szokták. Nem annyira Zombori ellen, mint az egyházi orthodoxia ellen küzdött. Már az első merészebb föllépésével a szabadszellemű teológusok vezéralakjává emelkedett.

Említett tanulmányának bevezető részében szól Simén a vallás és tudomány viszonyáról is. A többek közt ezeket mondja: «A vallás és tudomány nem csak hogy egyek; de egy helyen is laknak: az emberi lélekben».⁶ Ez állítása által azt a látszatot kelthette, mintha ő a vallást a francia naturalizmusnak rideg észvallására kívánta volna lesü-

¹ Prot. Tud. Szemle. 1869. évf., 244, 358, 369 l.

² U. o. 1870. évf., 1 l.

³ U. o. 1869. évf., 372 l.

⁴ U. o. 1870. évf., 6 l.

⁵ U. o. 1869. évf., 362, 375, 385 és 401 l.

⁶ U. o. 1869. évf., 365 l.

lyeszteti. Ezen túlmerész irányzat ellen felszólalt éppen az unitáriusok közül *Kozma Ferenc*, ki a német s különösen pedig a Schleiermacher-féle érzelmi irányhoz vonzódott inkább. «*Párhuzam a vallás és a tudomány között*» cím alatt fejtette ki álláspontját.¹ Ez alkalmat adott Siménnek arra, hogy «*Összhang a vallás és tudomány között*»² cím alatt fejtsse ki részletesen e tárgyra vonatkozó nézeteit, melyeket előző cikkében csak úgy, mellékesen érintett s a harc hevében talán nem is egész szabatosan fejezett ki. Kitünt, hogy e két férfiú között nincs is olyan nagy eltérés a vallás és tudomány közötti viszony felfogására nézve mint, a milyen előre látszott. Kitünt, hogy Simén a kettő «egysége» alatt nem lényegbeli egységet, hanem csak a kettő «összhangját» értette. Ennek pedig Kozma is híve és munkása volt, mivel összhang csak két vagy több különböző dolog egyöntetű összműködéséből származik. Különbben az érdekes és tanulságos vita nagyban hozzájárult annak a nézetnek a kialakulásához, hogy legjobb az a vallás, amely úgy az ész, mint a szív igényeit kielégíti.

Közben aktuálissá lett hazánkban is egy «egyházi reform-egylet» kérdése. A Prot. Egyh. és isk. Lap 1870. évi 39. 43. és 44. számaiban *Wéber Samu*, *Ferencz József*, *Kovács Albert* és *Ballagi Mór* aláírásával jelent meg az erre vonatkozó indítvány. Simén az elsők között van, a kik őszinte örömmel üdvözlük a «korszerű» mozgalmat. «*Néhány igénytelen szó az egyházi reform-egylet ügyében*» cím alatt szól a kérdéshez «A pápaság megalapításától — mondja — a reformációig s a reformációtól mostanig, a pápaság bukásáig, a föld sohasem volt úgy előkészítve a tiszta evangéliumi magvak befogadására, mint jelenleg». «Tudatom és tapasztalatom szerint az emberek sohasem esengtek oly komolyan a világosság után, mint ma».³ Ilyen bevezetés után rámutat arra, hogy az egyházak tanításai mennyire eltérnek a Jézus evangéliumától, hogy a szentháromság tana, Jézus kettős természete, az eredendő

¹ U. o. 1870. évf., 17 és 33 l.

² U. o. 1870. évf., 75, 81 és 97 l.

³ Prot. egyh. és isk. lap. 1870. évf., 1466 l.

bűn s az elégtétel tana mind olyan dolgok, amelyekről Jézus egy szót sem szólott. Az orthodoxzia dogmái már túlélték magukat. Azokat halottaikból többé feltámasztani nem lehet. Ezért gyökeres reformra van szükség. Sőt megjelöli a reform útjait is. Ezen cikkének mintegy kiegészítésül írja «*A ker. vallás, amint azt Krisztus prédikálta*» című dolgozatát az «Egyházi Reform»ban. «A» → hagyományos dogma nem forrása, nem lényege a ker. vallásnak, hanem csak kifejezési alakja s mint ilyen sem annak lényegévé, sem pedig jogi absolut alappá nem válhatik». ¹ Ilyen alapon mutat rá a reform ellenzői álláspontjának a tarthatatlanságára.

A többi jeles egyházi férfiak mellett tehát Simén is valamivel hozzájárult ahhoz, hogy a «Reform-egylet» 1871 okt. 4-ére alakuló közgyűlésre Pesten összejöhetett. A tagok hangulatát és felfogását így fejezi ki Ballagi Mór: «Vallás-erkölcsi állapotainkból kiveszett az őszinteség és vallástételeink nem kifejezői többé a mi hitünknek, hanem annak, amit apáink hittek, mi pedig mást vallunk és mást gondolunk». ² Közülünk az alakuló gyűlésen jelen voltak: *Bozogány Áron, Ferencz József, Nagy Lajos és Simén Domokos*. Heves vita indult meg, különösen a cím kérdésénél. Ugy látszik a «reform» szót túlságos liberálisnak gondolták némelyek. Az unitáriusok egyértelemmel amellet foglaltak állást. Voltak még sokan velük. De a többség leszavazta. Így lett a «reform-egylet»-ből «*Magyarországi protestáns egylet*». ³

Már a következő évben meghívást kap Simén, hogy a protestáns egylet második közgyűlésén felolvasást tartson. A meghívást örömmel fogadta és vállalta, «nehogy majd azzal vádoljanak protestáns atyánkfiai, hogy mi

¹ Egyházi reform. I. évf., 138 l.

² A magyarorszási prot. egylet évkönyve. 21 l.

³ Érdekes, hogy itt Ballagi M. minő magyarázatát adta a protestáns szónak. „Eddigélé — úgymond — a prot. szó jelentette hárcm felekezetnek protestációját a római egyház ellen, a mai naptól kezdve a „protestáns“ címet nem azon értelemben vesszük mint eddig, hanem úgy, hogy a prot. cím alatt működő egyesület oly emberek gyülekezete, kit minden oly fennálló intézkedés ellen, mely a benső meggyőződéssel ellenkezik, protestálnak“. A prot. egylet évkönyve. I. k., 76 l.

tőlük visszahuzódunk». Ez év nyarán nagyobb külföldi utat tett, amely idő alatt felolvasása tárgya fölött is gondolkozott. A közgyűlés okt. 1. és 2-ikán volt. Ümepi szónok Csiskó János kassai lelkész, az egyik felolvasó Szász Domokos, a másik Simén. Felolvasásának címe: «*A szabadirányu kereszténység állása, előnye és teendője a kereszténységben*». Mindenekelőtt megállapítja, hogy az embernek nem csak joga, de kötelessége is a szabad vizsgálódás. Ezen szabad vizsgálódás eredménye ugy az orthodoxia, mint a szabad kereszténység. Azonban az orthodoxia az egész vonalon haldoklik, mert «egy oly valásrendszer, amely magát örök időkre igaznak és változhatatlannak tartja s amelyben a szabad mozgás és haladás akadályozva van, teljesen ellenkezik a tudománnyal és evvel karöltve járó szabad kereszténységgel, amelyeknek terén mindenütt haladást, új életet tapasztalunk». Ezért a szabad kereszténységnek hasonlíthatatlanul több előnye van, mint az orthodoxiának, mert az egyetemesebb és mélyebb vallásos életre vezet, több hite van és több reményt nyújt a lelki egységre. Ezért az egyletnek, mint a szabad irányu kereszténység képviselőjének feladata, hogy minél szélesebb körben mozogjon s eszméit és irányát vigye be a nép közé, mert «a hol az igazság lesz, ott lesz Istennek lelke is».¹ A felolvasás nagy tetszésben részesült. Azt úgy lehet tekinteni, mint egy reformatori szöveget. A lapok dicséretekkel halmozták el. Édes atyjá már okt. 19-én reszkető kezekkel írja le a maga boldogságát fiának országos hire és nagy sikere fölött.

Már ekkor voltak sokan, akik irigységgel és féltékenységgel nézték a protestáns egyletnek unitárius irányzatát s abban az unitáriusok szereplését. A Révész Imre által Debrecenben szerkesztett «Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező» volt az orthodoxia szócsöve. A Simén felolvasásának az alkalmából a jelzett lapban *Freckska Lajos* lutheránus lelkész egy dühöngő cikket írt a protestáns egylet ellen, melyben kiméretlen, durva és alaptalan vádakat szór az unitarizmus ellen is. A cikk jellemző címe ez volt: «Pro-

¹ A magyarországi prot. egylet évkönyve, II. k., 79–108 l.

testáns egylet-e vagy unitária propaganda».¹ Erre a méltatlan támadásra Simén a «Ker. Magvető»-ben válaszolt: «Egy protestáns apa, aki a protestántizmust és Krisztus evangéliumát megtagadja s még valami» cím alatt.² Vitázó kedve és ereje e dolgozatában tűnik ki a legszebben. Minden mondata az igazság erejében való hitét és lelkében érzett fölényét bizonyítja. A Frecska úr lelkének minden jellemző vonását bemutatja. De harca még sem személyes küzdelem. Végig elvi magaslaton áll. A Frecska Lajos jellemzésében magát az orthodoxsziát látjuk. Kimutatja, hogy Frecska 1. fanatikus, 2. az evangélium tanítását megveti és megtagadja, 3. megtagadja a protestántizmus szellemét, 4. materialista, 5. Istenről hamis nézetei vannak, 6. és eretnek. Cikke második felében pedig megvédelmezi az unitarizmust az ellene szórt vádak ellen. Nagy történelmi belátása és éles dialektikája alapján Frecska urat a saját fegyvereivel verte meg.

Sajnos, hogy az oly szép reményekre jogosított prot. egylet működése mégis csak rövid időre fellobbanó láng lett. Az irigység és féltékenység aknamunkája sikerült. Csak 1883-ig működött, 1890-ben pedig végleg feloszlott. Azonban az a fellobogó láng világosította meg a kereszténység jövő fejlődésének és haladásának útját és irányát.

Még kétszer nyílt alkalma Siménnek, hogy szellemi fegyvereit összemérje ellenfeleivel s ezáltal az unitárius hitnézeteket tisztázza a nagy világ előtt. Az első eset abból származott, hogy *Schuller Libloy*, a nagyszombeni jogakadémia tanára «Prot. egyházi jogtan» című művében az unitarizmusról azt állította, hogy az «dualizmust» tanít, midőn a Jézust mint «istenné lett embert» mutatja be. Simén válaszában megmagyarázza, hogy mi az a dualizmus? Az t. i., amely «két örök elv», vagy «két személyes fölény» létezését hiszi. Az unitarizmus ilyent nem tanít. Aki mégis ezt állítja róla, az nem tud különbséget tenni az unitarizmus és szocinianizmus között. Ismét történelmi alapon mutatja ki a kettő közti különbséget és azt, hogy

¹ Prot. Figyelmező. 1872. évf., 11. és 12. füz.

² Ker. Magv. 8. k., 66—92 l.

az unitarizmus a legszigorubb monotheizmus.¹ A másik eset ismét a «Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező»-vel történt. Ez a lap azt állította, hogy «az unitarizmus minden pozitív hit határozott tagadása». E vád ellenében ismét összeszedi az ő történelmi és kritikai fegyvereit s kimutatja az ilyen vádak forrását és azok tarthatatlanságát. «Az unitarizmusban sok isteni erő van, az az észhez, szívhez és értelemhez szól, mely az előítéletet, tudatlanságot és kétkedést el tudja oszlatni, az aggodónak vigaszt és a közönyösnek biztos hitet ad s vallásunknak e természetéből kifolyólag nyíltan és határozottan kell azt vallanunk s a világgal megismertetnünk».²

Siménnek mindig nagy tervei és céljai voltak. Így egyik terve volt az is, hogy a 16-ik százbeli unitárius írókat eredeti írásaik alapján ismertesse meg a magyar olvasó közönséggel. Ilyen célból adták ki Nagy Lajossal együttesen még 1870-ben a «Nagyváradai disputáció»-t. Azonban tudomásunk szerint ilyen irányban több mű abban az időben nem jelent meg. Ujabbán a Dávid Ferenc «Rövid magyarázat» című művének a kiadása ugyanezt a célt szolgálja.

Simén sikereinek és népszerűségének mondhatni a tetőfokát akkor érte el, amikor «A szentháromság eredetének és kifejlődésének a története» című műve, mely a «Prot. Tud. Szemle» 1871. évi füzetében látott napvilágot, önállóan is megjelent. (1872). Az unitáriusok nagy örömmel fogadják mint olyan munkát, a melyhez hasonló Enyedi György műve óta nem jelent meg. Egyesek és testületek fejezik ki levelekben és jegyzőkönyvi kivonatokban méltányoló elismerésüket az író iránt. Sőt a más vallású sajtó is nagy rokonszenvvel emlékezik meg a műről és írójáról. Így a «Budapesti Közlöny»-ben Szilágyi Ferenc ezeket mondja róla: «E jeles mint sok tudományos készültséggel írt egyháztörténelmi monográfiának nagy érdeket kölesönöz azon körülmény, hogy az egy erdélyi unitárius s valóban szakavatott férfi munkája». «A keleti

¹ Ker. Magv. 7. k., 129 l.

² Ker. Magv. 7. k., 313—332 l.

nyelvekben, exegesisben s bibliai tudományokban kitűnőleg jártas szerző úr felvett tárgyát oly alaposan, azt minden oldalról felderítve s lehet mondani: kimerítőleg adja elő, hogy az olvasónak alig marad fenn valami, mit arra nézve neki kívánni kellene vagy lehetne». ¹

Határozott meggyőződése volt Siménnek, hogy a teológia is olyan tudomány, mint a mathézis vagy a fizika. Ezt a meggyőződését több alkalommal kifejezte, de különösen kifejtette ezt a kolozsvári egyetem felállításával kapcsolatosan. Egyike volt ő azoknak, akik a teológiai fakultás beállítását is sürgették. «*Van-e helye a teológiának a kolozsvári egyetemen?*» ilyen cím alatt közöl tanulmányzámba menő cikkeket a «Kolozsvári Közlöny»-ben. ² Ezekben rámutat azok tévedésére, kik azért ellenségei a teológiának, mert azt hiszik, hogy az csupán hipothézis és felekezeti viszályt ébreszt s velük szemben kifejti, hogy az a többi tudományokkal teljesen egyarányu és jogu. Azonban ez a törekvése célt nem ért. A kolozsvári egyetemről elmaradt a teológiai fakultás.

Simén az ő nagy tudásának exegetikai ismereteinek fényes bizonyítékát adta azokban a «Bibliai tanulmányok»-ban, melyeket a Keresztény Magvetőben már 1870-től kezdve bocsátott közre, de 1874-ben fejezett be. ³ Különösen nagy jelentőségű az «ihletés»-ről szóló tanulmánya, melyben az ortodoxszia befűszerinti ihletés-tanával szemben kifejti a maga józan nézeteit. Szerinte «a biblia ihletése nem egyéb, annak nagy embereinek, hőseinek, költőinek, prófétáinak, evangélistáinak ihletésénél. Ez írók iratait csak annyiban lehet ihletettnek tekinteni, amennyiben az általuk érzett erkölcsi és vallásos igazságok ereje, valamint a saját lelkületük is felismerhető irataikon». ⁴ Különben tanulmányait az újabb kor kritikai vívmányaira alapította s bennök értékesítette mindazt, amit Baur, De Wette, Ewald, Mill, Credner, Bleek, Schleiermacher és mások kinyomoztak és megállapítottak. Gondos tanulmányai

¹ Budapesti Közlöny. 1872. évf., 68. sz.

² L. 1872. évf., 266., 268., 297. és 280. sz.

³ L. Ker. Magy. 5. k., 15, 89 l. 6. k., 10, 251 l. 7. k., 22. 192 l. 9. k., 9. 290 l.

⁴ U. o. 5. k., 126 l.

nem csekély fellünést kellettek s azok bármely nemzet hasonló irányu irodalmának diszére válnának.

Az 1875-ik évben ismét egy önálló művel lepte meg buzgó olvasóit és lelkes hiveit. E műve «Az evangéliumi csudák». Műve négy szakaszra oszlik: 1. A csudák fogalma és e fogalom története. 2. A csudák megfejtése. 3. A bibliai iratok és csudaelbeszélések keletkezése. 4. Az egyes csudák magyarázata. Ismert rendszerező módjával a csudákat két részre osztja: «feltétlen csodákra» és «a bámulás csodáira». Az utóbbiakra nézve megállapítja, hogy azok lehetségesek, mert emberi sajátságunk, hogy csodálkozunk és bámulunk azon, amit felfogni és megmagyarázni nem tudunk. De már feltétlen csoda nincsen, mert Isten semmit sem cselekszik önmaga ellen. S ha mégis vannak ilyenek forgalomban, azok vagy az illető «kor tudatlanságának» vagy egyesek «tulbuzgóságának» a szüleményei. E művéről Ballagi Mór is nagy elismeréssel szól, midőn azt a saját lapjában ismerteti s többek között azt mondja róla, hogy «ihlettebb hangon és emelkedettebb lélekkel Plátó óta alig irtak».¹

Emellett újabb meg újabb tanulmányai, kisebb és nagyobb cikkei jelennek meg a «Keresztény Magvető»-ben. «Az *Antiókhiai hitvalló*»² nem egyéb, mint az áriusi korszak jellemzése. Mindenkit felhív, hogy e reánk nézve olyan nagy fontosságú korszak földerítésében működjék közre. Az «*ős kereszténység ünnepei*».³ «Az *unitáriusok nyomdái és azok kiadványai*»⁴ nagyszabású történelmi tanulmányok. Mig «*A messiási remény*»⁵ cím alatt bibliai tudásának és nagy exegetikai jártasságának adja újabb bizonyosságát.

Simén állandó összeköttetésben volt nem csak a hazai, hanem a külföldi jelesebb tudósokkal és írókkal. Így 1873. aug. 15-én jelen volt a német prot. együletnek Lipszében tartott 7-ik közgyűlésén. Itt jelen volt Angliából

¹ Prot. egyh. és isk. lap. 1875 évf., 39. sz.

² Ker. Magv 6. k., 127 l.

³ Ker. Magv. 10. k., 349 l.

⁴ Ker. Magv. 11. k., 183 l.

⁵ Ker. Magv. 11. k., 137 l.

Fretwell, akivel Simén állandó levelezésben állott. Kivüle megismerkedhetett Németország jeleseivel, kik szintén a gyűlésen voltak, mint Holtzmann Haase, Baumgarten stb. E gyűlés lefolyásáról s az ott tapasztalt irányzatokról levélben tudatja a «Keresztény Magvető» olvasóit.¹

De emellett élénk figyelemmel kísérte a szabad irányu kereszténységnek minden mozgalmát és törekvését. A német és angol irodalomban nem jelenhetett meg olyan szakjába vágó mű, amelyet ő azonnal meg ne szerzett volna. És ha a hittan vagy a bibliai kritika terén valamely újabb irány nyomult előtérbe, vagy újabb felfedezés történt, ő volt az első, aki nem csak tanítványait a tanteremben, hanem a művelt közönséget is a folyóiratok útján azonnal értesítette róla. «Könyvismertetései»² mind-megannyi szép tanulmány. Nem elégszik meg az író rövid ismertetésével, hanem a felszinen levő kérdést minden oldalról megvilágosítja.

Mint könyveket kedvelő embert, az egyház a kolozsvári nagy könyvtár kezelésével is megbizta. Ezt a tisztelet 1877-ig végezte nagy buzgalommal. Egy szép tanulmányban ismertette e könyvtárunk történetét is.

A «Keresztény Magvető»-nek 1874-től kezdve Ferencz Józseffel, 1876-tól kezdve korán bekövetkezett haláláig Péterfi Dénessel egyik szerkesztője volt. Korábban is, de különösen ez idő alatt lelkes munkása volt folyóiratunknak. Érintett cikkein kívül számos történelmi adat, irodalmi értesítő s a különfélék rovatában érdekes közlemények jelentek meg tollából, részint nevével, részint névtelenül. Ezenkívül a folyóirat szellemi és anyagi fejlődése érdekében fáradhatlan munkát végzett. Annak célját és irányát a munkatársakhoz küldött fölhívásban így fejezte ki: «A Keresztény Magvető célja a tiszta vallásosságot, kegyességet ápolni és terjeszteni, a szabad vallásos eszméket, vallási felvilágosodást hirdetni és az eszmék e nagy zürzavarában, mely a jelen átmeneli korszakot jellemzi, az olvasóknak kalauzul lenni. Erre nézve

¹ L. 8. k., 294 l.

² Ker. Magv. 9. k., 193 l. 10. k., 11. k. Prot. egyh. és isk. lap. 1873. évf., 395 l. 1874. évf., 15, 43, 75, 109 l.

nem egyoldalú utat követünk, hanem figyelembe vesszük a tudományt éppen úgy mint a vallást. Figyelembe vesszük egyfelől a tudomány vívmányait és a vallásban járulékoszt azok által tisztulni engedjük, de másfelől a túlajtott tudományos irány, a materiálizmus ellen a vallás lényegét tántoríthatlanul fogjuk védelmezni és fenn tartani.»¹

~~Mint fordító is~~ elismerésre méltó munkát végzett Simén. A Channing műveinek a legszorgalmasabb fordítója. Így «Az önmivelésről» (I. k.), «Krisztus hirdetése» (II. k.), «A keresztény vallás észszerű vallás» (II. k.), «Milton jellemére vonatkozó észrevételek» (III. k.), «A keresztény vallás bizonyítékai» (IV. k.), «Az unitárius keresztény vallás ellen tett ellenvetések megvizsgálása» (IV. k.), «A teológiai nevelésről» (IV. k.), «A hitformákról» (IV. k.), «Az unitárius keresztény vallás a kegyesség ápolására kiválóan alkalmas» (IV. k.) című beszédeket és tanulmányokat ő fordította. Ugyancsak ő ültette át Tollin Henrik kitűnő művét: «Servét Mihály jellemrajzát» magyarba. De itt nem elégedett meg a fordító egyszerű kötelességével, hanem a művet itt-ott becses, felvilágosító és magyarázó megjegyzésekkel kísérte, amelyek különös értéket kölcsönöztek e műnek. Különben életében ez az utolsó, nyomtatásban megjelent műve.²

A fentiekben jelzett vázlatos ismertetéssel még nincsen kimerítve a Simén irodalmi munkássága. Igen nagybecsű művei maradtak *kéziratban* is, melyek a kolozsvári unitárius kollegium könyvtárában vannak elhelyezve. Min denik sajátkezű írása. Közülök kiváló beccsel bír «Az ószövetségi iratok magyarázata», amely 270 írott oldalra terjed «A héber költészet» 23 oldal. «A biblia rhetorikai és grammatikai figuráinak magyarázata» 1874 évből. «Jegyzetek a zsoltárok könyvéhez» szintén 1874-ből. Ugyan csak nagy jelentőségű a «Máté evangéliumának magyarázata». (exegesis). Ezt tanította a teológián. 235 írott oldal. Ha elgondoljuk, hogy az újabbkori bibliai kritikának milyen nagy készletével, a helyes ítéletnek minő ha-

¹ L. 1877. jan. 10-én a munkatársakhoz küldött külön felhívást.

² Ker. Magv. 13. k., 1–34 l. Külön lenyomatban is megjelent.

tározott erejével dolgozta Simén új szövetségi bibliai tanulmányait: akkor meg tudjuk mérni itt jelzett bibliai tárgy műveinek is az értékét. Simén nemcsak sürgette egy jó biblia fordításnak a szükségét, hanem maga hozálátott a munkához s az eredeti görög szövegből lefordította a Máté, Márk és Lukács-féle evangéliumokat. De már tovább nem haladhatott.

A bibliai tárgyak mellett a *dogmatikai* tárgyak tanítását is átvette Simén a Kriza János halála után. Ebben a szakban is igen becses kéziratok maradtak, ámbár mindenikén látszik még a bevégezetlenség. Amikor átvette e tárgyak tanítását, akkor ugy. látszik a Kriza-féle kéziratok dogma alapján tartotta előadásait. Ennek pedig csak két szakasza volt kidolgozva. Simén kiegészítette a 3-ik szakasszal, «A keresztény vallás» cím alatt. Azonban ez a szakasz nincs egészen bevégezve. Ennek első fejezetében 25. §-on át szól a szentírásról. A többi fejezetek címe így van kitűzve: II. «A keresztény vallás az unitarizmus alakjában». III. «A keresztény vallás a katolicizmus alakjában». Azonban sajnos, hogy e fejezetek közül egy sincsen kidolgozva. Különben Siménnek célja volt az egész dogmatika megírása, amelyet meg is kezdett, de apróbb jegyzetek gyűjtésénél és néhány kezdő paragrafus kidolgozásánál tovább nem mehetett. Ezzel kapcsolatosan volt még Siménnek egy szép gondolata «A dogmák történeté»-nek a megírása. Erre vonatkozólag is egy szép tervet készített. De ebből is csak az első korszak készülhetett el, a mely az apostoli korszaktól a niceai zsinatig foglalja magában az egyes dogmák történetét.

Ezekon kívül még számos, szép és nagy terve volt Siménnek. Már 1871-ben ilyen szép életprogramot állapított meg: «Az orthodoxia s annak jellemző hitcikkei, milyenek a természetfeletti kijelentés, a csudák, a biblia szó szerinti ihletése, az eredendő bűn, az embernek eredeti megromlott állapota, jóra való képtelensége, Istennek emberré létele, Jézusnak egy időben emberi és isteni volta, az ő halálának érdeme által való megváltatás, az elválasztás, örök kárhozat és szentháromság, nem alapulnak Jézusnak és az apostoloknak tanításain s ennél fogva nem

egyebek a keresztényellenes nézetek befolyása alatt álló sötét idők ferde kinövésénél». «Ha Isten éltet e cikkeket vizsgálat alá veszem egyenkint». ¹ Tudjuk, hogy e szép és gazdag programmból mi valósult meg. Megvalósult az orthodoxsziának, az ihletésnek, a szentháromságnak és a csudáknak az ismertetése. Mennyire gazdagabb volna egyházi irodalmunk s világosabb a mi hitünk, ha az orthodoxszia többi dogmáinak is a monográfiáját birhatnók a Simén tollából.

Egy másik nagyratörő terve volt Siménnek «Az unitárius eszmék történeté»-nek a megírása. Kiváló gondnal és nagy előszeretettel gyűjfögette ehhez az adatokat. Különösen a lengyelországi unitarizmus történetére vonatkozólag vannak igen becses jegyzetei. Nagy előkészületeket tett e műve megírásához. «Ez lesz a legnagyobb és legszebb művem» szokta mondogatni. Sajnos, hogy ennek is csak körvonalai s belőle apróbb jegyzetek láthatók. Ezzel kapcsolatosan terve volt egy «Unitárius írók élete» című mű szerkesztése is. Nem csak magyar, hanem angol és amerikai írók életét fölvenni szándékozott e műben. E célból ki is bocsátotta felhívásait, melyekben adatok beszolgáltatását kérte. Ez a műve is a kezdet-kezdetén félbenmaradt. Ugy szintén gyűjteni kezdte volt «az unitárius egyházat érdeklő vegyes adatokat» is. Eből láthatólag terve volt az unitárius egyház történelmének a megírása.

Milyen szép és nemes életcél látszik e vázlatos sorokból! Milyen öntudatos munkás lelke sugárzik felénk azokból! Mennyire gazdagithatta volna az a munkás lélek egyházi irodalmunkat, ha legalább az emberi élet középhatáráig velünk maradhat vala azzal a munkabirással, amilyenről rövid életében bizonyoságot tett! De mintha érezte volna, hogy csak rövid ideig lesz itt maradása. A rendelkezése alatt álló időt lázas munkában töltötte s a kevés idő alatt is gazdag tartalmat adott életének s állandó emléket emelt szellemének. A munka volt neki mindene. Abban találta fel minden örömét és boldogságát. A tan-

¹ Prot. Tud. Szemle. 1871. évf., 98—99 l.

termen s az irodán kívül szabad idejét az Ürmösy fiuk nevelésére szentelte. Megható az a gond és figyelem, a mivel az öt derék fiu: Lajos, Miklós, Gyula, Kálmán és Jenő helyes irányu nevelését vezeti és ellenőrzi. Kéziratai között van egy kis ásványtan, melyet sok irányu elfoglaltatása mellett is az ő szabályos, szép írásával lemásolt az egyik fiu (Jenő) részére. A mikor aztán egykori jóltevője meghalt s özvegyet és öt árva fiut hagyott maga után, akkor Simén odaállt a család élére, hogy eddig tanusított nevelői hivatását az atyai szeretet melegével cserélje ki. 1876-ban nőül vette a nagyműveltségű özvegyet. Azonban a családi élet örömeit és boldogságát csak éppen hogy megizelte, mert az áldott lelkű hitves még ugyanazon évben meghalt. Ez az eset nagyon megrázta a munkában is kimerített szervezetét. Már korábban is panaszkodott gyomorhaj miatt. Még 1872-ben írja atyjának, hogy megvizsgáltatta magát Bécsben egy speciálistával. Azonban ezt a bajt könnyen hordozta. A munkakedvét és birását nem bénította meg. Most más baj vett erőt rajta. A tüdővész tünetei kezdtek mutatkozni. Egyelőre nem törődik vele. Vagy maga talán nem is sejtí baját. Még 1876. és 77-ben kitünő gonddal szerkeszti a «Keresztény Magvetőt. Nagyobb dolgozatai is jelennek meg benne. Tervéi megvalósításán is buzgón fáradozik.

De már 1877. nyarán nagyobb mértékben erőt vett rajta a kór. Az ez évi főtanács megválasztotta egyházi főjegyzőnek. Nem akarta elfogadni, de a főtanács ragaszkodott hozzá. Sőt amennyiben betegsége akadályozná tiszte teljesítésében, helyetteséről is gondoskodott. Ez év szeptemberében már a teológiai előadásokat nem kezdette meg. Az ő lelke ugyan kész volt erre, de tanártársai nem engedték, hanem maguk közt kiosztották az ő tárgyainak az előadását. Simént ez a nagy figyelem meghatolta s így egyelőre lemondott az előadásokról. Azonban nyugtalanította az a gondolat, hogy a zsidó nyelvet tanártársai nem taníthatták s így abban rövidséget szenvednek tanítványai. Ezért a szivességet csak novemberig vette igénybe. Akkor némí javulást is érezve állapotában, a tanítást megkezdette.

Az 1878-ik esztendő rosszul kezdődött Siménre nézve. Ez év január 2-án halt meg édes atyja. Betegsége miatt el sem mehettett temetésére. Ez az eset még fokozta betegségét. Most már mindenki sejtette, hogy a fáradhatatlan munkás férfi pályája a végéhez közeledik. Csak talán ő maga bizott és remélt. A legfájdalmasabban az érintette, hogy sem mindennapi kötelességeit, sem irodalmi munkásságát nem folytathatta a régi kedvvel és erővel. De azért önéletrajzát¹ irogatta és gyűjtögette az adatokat az unitárius eszmék történetéhez. Ez év nyarán még egy utolsó kísérletet tett egészsége helyreállítására. A korondi fürdőre ment. Állapota nem javult, hanem még rosszabbodott. Onnan már nem is jött vissza Kolozsvárra. Nagybetegeten vitték Kiskadácsba, ahol szerető édes anyja már csak napokig ápolhatta. 1878. szept. 9-én a nemes pálya végét ért. Simén Domokos kiszenvedett. Temetése óriási részvét mellett 11-én történt. Derzsi József kolozsvári lelkész imádságot, Nagy Lajos tanár pedig siri beszédet tartott fölötte. Így helyezték el porait a kiskadácsi temetőben. Temetése 10-ik évfordulójának a napján a feledhetetlen tanár és író sirját csinos emlékkövel jelölték meg hálás tisztelői, amely alkalommal Boros György tartott emlékbeszédet. A sirkő felirata ez: «Kiskadácsi Simén Domokos unitárius theol. tanár és író emlékére emelték 1888. szept. 11-én tanítványai és barátai. Szül. 1836. megh. 1878.»

Simén Domokos nem volt tüneményes lángész. A te-remtő géniusz sem ihlette lelkét. De annál nagyobb volt szorgalma s acélosabb akarata. Ennek a vasszorgalomnak és törhéfetlen akaraterőnek tulajdoníthatjuk azokat a szép sikereket, melyeket rövid pályája alatt elért. Szorgalmánál csak a könyvek szeretete volt nagyobb. Már tanuló korában megkezdte a könyvek gyűjtését s azt egész életén keresztül fáradhatlanul folytatta. Így szerzett össze egy gazdag és értékes könyvtárt, melyet utódai csonkítatlanul átadtak a kolozsvári kollegiumi könyvtárnak,

¹ Én az önéletrajzot nem láttam eredeti kézírásban, de Boros György a Prot. egyh. és isk. lap 1883. évf., 1547 és 1582 lapjain idézőjelek között közli nagy részét. Az életrajzi adatokat innen is merítettem.

ahol «Simén-könyvtár» néven külön kereszteltetik. Mintegy 1800 kötet könyvet foglal magában. De nem csupán gyűjtötte a könyveket, hanem azokat olvasta és tanulmányozta is. Könyvtára volt az ő világa. Könyveit mindig céltudatosan forgatta. Mi előtt valamely művéhez hozzá kezdett volna, áttanulmányozta annak egész irodalmát. Összeírta azoknak a műveknek jegyzékét, amelyekben valamely forrást gondolt. Azután az összeírt műveket megvette. Kéziratai között sok ilyen összeírás van, melyek a vásárlandó könyvek címét és íróit foglalják magukban. Ezért van, hogy Simén mindig gazdag források alapján dolgozik. De mindig az eredeti forrásokat keresi föl.

Jól tudta azt, hogy a jelent csak az értheti meg, aki a múltat ismeri, hogy a jelenben felszinen levő törekvések és irányzatok a múlt talajából emelkedtek ki. Ezért minden kérdés tárgyalásánál *történelmi* alapra helyezkedik. Bámulatos ügyességgel kutatja fel azokat a hajszálfinom ereket és gyökérszálakat, amelyek egy-egy dogma kifejlődéséhez hozzájárultak; élénk megfigyeléssel és határozott ítélettel mutat rá azokra az idegen elemekre, amelyek az evangéliumi kereszténység eredetiségét megzavarták. De azért sohasem önhitt. Nemcsak nyomról-nyomra kíséri minden kérdésnek a történelmi fejlődését, hanem szívesen meghallgatja másoknak is az arra vonatkozó véleményét. Mint tanárt is az tette annyira szimpátikusá, hogy a maga nézetét soha sem erőszakolta tanítványaira. Elősorolt a felszinen levő tárgyra vonatkozó többféle véleményt s ezekhez csatolta a magáét. A feldolgozás kötelességét s a választás jogát tanítványaira bízta. Így aztán mert maga is sokat tanult, sokat tudott tanítani.

A Simén írásait három csoportba lehet osztályozni tartalmuk szerint. Vannak *bibliai*, *dogmatikai* tárgyú dolgozatai és *vitairatai*. Mindenikben nagy könnyedséggel kezeli a tollat. Ezért írálya könnyed, egyszerű és világos. Nagyhangu frázisoktól, tulságosan színező képektől óvakodik. Látszik, hogy van tudása és vannak gondolatai. Minden mondatával mond valamit. Ezért olvasása könnyű és kellemes. Ez nagyon kevés íróról mondható el, különösen azokról nem, akik a hit és vallás elvont kérdé-

seivel foglalkoznak. De Simén, amint a ruházatán nem türt foltot és pecsétet: úgy irányában sem hagyott fenn semmi homályt és kétértelmőséget. Szépen szeretett megjelenni az utcán és a tanteremben, de formásan állott mindig az olvasó közönség elébe is.

Egy másik jellemző sajátsága a szigorú rendszeresség. Minden dolgozatának van gerince. A legkisebb hírlapi cikkében is azonnal felfedezhető a rendszer. Gondolatmenete könnyen figyelemmel kísérhető. Nagyobb dolgozatait pedig számos fejezetre s apró paragrafusokra osztja. Azonban ez nincsen írásainak hátrányára sőt azoknak könnyebb felfogását segíti elő.

Bármil irt, bármit dolgozott, mindenütt érezte határozott *unitárius* voltát. Dogmatikai, bibliai és vitairataiban ez a határozott irány felismerhető. Ezért sokan felekezetieséggel vádolták. Pedig nem volt a szó közönséges értelmében vett felekezetieskedő. Szüklátóköritség vagy elfogultság távol volt tőle. Ő az unitárizmust is egy magasabb szempontból fogta fel. Szerette az igazságot s azért volt unitárius. Az ő értelme szerint mindenki lehet unitárius, aki a keresztyéni igazságokat a józan ész és lelkiismeret szava szerint fogja fel. Az ő unitárizmusa nem bizonyos tanoknak az elfogadása, hanem az egy Isten után vágyódó léleknek útja és iránya. Nem megállapított tantétel, hanem hit, munka, törekvés és lelkesedés. Nem befejezett mű, hanem az isteni igazságok állandó keresése. Szóval Simén egy igazi modern unitárius teologus volt, aki nem csak megvédte, de tovább is fejlesztette az unitárius irányzatot. Neve új fejezetet jelent az unitárizmus történetében. Iránya jövő fejlődésünknek az útját mutatja. Az ő életprogrammja még mindig a mi programmunk, a melyet megvalósítani vallási kötelességünk. ¹

¹ Multkori közleményünkbe az az értelemzavaró hiba csuszott be, mintha a Simén anyja az Augusztinovics Pál testvére lett volna. A valóság az, hogy az Augusztinovics Pál testvérét: Zsuzsánnát elvette Istvánfi György s ebből a házasságból született a Simén édes anyja, aki e szerint az Augusztinovics Pál testvérének volt a lánya. V. A.

Kelemen Albert.

(1844—1912.)

Irta: Ürmösi Kálmán.

1912 április hó 26-án repült szét, ha nem is a nagy, de a mi kis világunkra nézve a szó valódi értelmében lesújtó, mérhetlen veszteséget jelentő ama gyászhir, hogy Kelemen Albert marosvásárhely — marosszentkirályi lelkes, maroskőri esperes meghalt. Váratlan és meglepő s énnélfogva annál fájdalmasabb volt mindnyájunkra a veszteség, mert ha egy pár év óta betegeskedett is, de állapota annyira javultnak látszott, hogy már-már teljes felépülését reméltük s e reményben nyugodtan tekintettünk a jövő elébe. Mikor azonban bizonyosokká lettünk a kérlelhetetlen valóságról, mikor reményeink megsemmisülése kétségtelenné vált: nemcsak a szorosabb értelemben vett család hullatta a veszteség feletti fájó könnyeket, hanem mi, a pályatársak, mi, a vezérünket vesztett egyházkör tagjai, akik az ő szeretetének meleg sugarai érzetében egykor oly nyugodtak, oly boldogok valánk s most, mint a megrémült tanítványok a Gethsemáné kertben s még inkább az olajfák hegyén, kétségbeesetten gondoltunk a vigasztalan jövőre!

Mint mikor egy gondos édes atyát vesztenek el a szerető gyermekek, vagy a csaták tüzeiben edzett s mindig biztos győzelmet arató hadvezér dől ki a sereg éléről: úgy éreztük magunkat nemcsak az első pillanatokban, hanem azulán is, míg a kötelességérzet magunkhoz nem térített s nem hallók a szózatot: mit álltok itt összedugott kezekkel, nézván az égre? Ekkor ébredtünk tudatára annak, hogy szeretett vezérünknek nyomába kell lépünk!